

Antropologia culturală și cercetarea monografică

Din punct de vedere terminologic, asocierea între „antropologie”, pe de o parte și „monografie”, „cercetare monografică”, sau „monografism”, pe de altă parte, stă sub semnul unei licențe: termenii din a doua parte a relației de mai sus sînt greu de întilnit în literatura antropologică internațională. Dacă totuși am comis asocierea, faptul se datorează cerinței de adecvare la contextul cultural românesc. Într-adevăr, monografismul — cu tot ce înseamnă el ca teorie, metodă și strategie a cercetării concrete — a fost una din ideile dominante și de larg răsunet în științele social-umane din țara noastră, în răstimpul dintre cele două războaie mondiale. Succesul acestei idei-fortă s-a confundat total cu prestigiul Școlii sociologice de la București, care (nu întimplător) s-a mai numit și școală *monografică*. Mentorul Școlii, Dimitrie Gusti, a afirmat chiar, la un moment dat (poate prea apăsător): „Sociologia va fi monografică, sau nu va fi”.

Gîndirea și practica antropologică nu manifestă însă față de cercetarea monografică un fenomen de respingere: dimpotrivă. Atîta doar că expresiile șlefuite de-a lungul anilor pentru acest tip de cercetare se arată a fi altele. În general, ele gravitează în jurul termenului de „holism”: „abordare holistică”, „studiu holistic” etc. Vom preciza deci din pragul locului că cercetarea monografică este echivalentă în antropologie cu *cercetarea holistică* — în special cu cercetarea holistică a micii comunități, dar nu numai.

Holismul a fost în secolul nostru o orientare mai largă, de anvergură filosofică, tinzînd spre o reinterpretare a lumii în temeiul conceptului de „întreg” (gr. „holos”), cantitate fiind mai presus de suma părților componente. Reamintim că din holism s-a dezvoltat apoi teoria generală a sistemelor.

E greu de stabilit însă o legătură directă, de inriurire, de la holismul filosofic spre cel antropologic. Ele s-au constituit mai degrabă ca orientări independente, dar consonante. De altfel, o înțelegere deplină a holismului antropologic reclamează (și proclamă ca suficientă prin sine însăși) o descindere la originile antropologiei culturale ca știință.

Fapt cunoscut, începuturile acestei discipline au fost marcate de o limitare: e vorba de interesul excesiv pentru populațiile așa-zise „primitive”. Conform unei paradigme care a durat aproximativ pînă la mijlocul secolului al XX-lea, distincția între antropologie și sociologie ar sta tocmai în diviziunea ontologică a atribuțiilor: prima ar avea ca domeniu societățile „primitive”, iar cealaltă societățile „civilizate”, „complexe”, „moderne”.

Deși au rămas multă vreme aplecați asupra fenomenului primitiv antropologii au simțit totuși destul de timpuriu o insatisfacție — deopotrivă teoretică și practică — față de conceptul ca atare. Îndreptătit ca problematică, studiul societăților întirziate nu epuizează nici pe departe problematica umană. Ca să nu mai vorbim de încărcătura peiorativă, care face din termenul „primitiv” un concept neoperational din punct de vedere etic.

Lărgirea sferei de cercetare către societățile civilizate era deci iminentă. Exercițiul îndelungat și intens pe „strămoșii noștri contemporani” („*our contemporary ancestors*”) s-a dovedit însă rodnic. Între altele, el a dus la relevarea acelei unități elementare a vieții social-umane care este *comunitatea mică* („*little community*”). Populațiile tradiționale trăiesc de regulă în comunități de dimensiuni reduse (trib, sat), ceea ce favorizează abordarea lor *sinoptică*, sub toate aspectele comportamentului uman: viață economică, rudenie, obiceiuri juridice, norme morale, producții artistice, credințe religioase, limbaj etc. Lucrul pe societățile primitive a generat, deci, gîndire holistică. Faptul s-a petrecut oarecum în subsidiar, însă legătura orizonturilor de cercetare și schimbarea de accent către societățile moderne nu numai că nu l-au estompat, ci, tocmai, l-au scos în evidență. Astfel, încercînd să cunoască omul „în statu nascendi”, antropologii au descoperit omul „în statu elementario”. Această afirmație se susține în baza unei relații de conversiune incompletă: toate comunitățile primitive sînt mici, dar nu toate comunitățile mici sînt primitive. Un sat din Italia, Irlanda, Mexic, Japonia, sau România este o comunitate mică, dar nu una primitivă. În căutarea comunității primitive, conștiința antropologică era însoțită de prezumții evoluționiste: în căutarea comunității elementare,

ideea călăuzitoare este aceea de întreg. Așa se și explică de ce holismul s-a impus în momentul în care s-a dovedit că modelul de evoluție unilinelă constituie o ficțiune și că mult mai utilă este o cercetare întreprinsă cu instrumentarul metodologic al structuralismului și funcționalismului.

Dar este într-adevăr comunitatea mică unitatea elementară a vieții social-umane, așa cum am sugerat mai sus? Se spune adesea că celula societății umane este familia. Conținutul acestei metafore este adevărat în măsura în care vizează funcția generatoare și incubatoare a familiei. Dar o familie nu poate supraviețui prin sine însăși mai mult de două generații din cauza prohibiției incestuale. De aceea, unitatea elementară a vieții social-umane trebuie considerată comunitatea mică — acea entitate umană pe care geneticienii (G. Dahlberg, L. Livi) au dimensionat-o la o populație minimă de 500 locuitori. O asemenea entitate reprezintă un spațiu geografic și social în care omul găsește tot ceea ce îi satisface trebuințele și în care el poate întreprinde orice activitate vitală fundamentală. Comunitatea mică, se înfățișează ca o realitate în care se aglutinează la *scară observabilă* toate formele de comportament uman: economic, politic, moral, artistic etc. — altfel spus, toate formele de cultură. Într-o entitate umană de mari dimensiuni (oraș, district, etnie), relațiile indivizilor unuia între ei sînt în cea mai mare parte indirecte, ele fiind mijlocite de instituții. În schimb, într-o entitate umană mică, indivizii se află în relații directe unii cu alții: își cunoaște reciproc biografia își zice pe nume, își dau binele ori de cîte ori se întîlnesc, se ajută între ei, se ceartă și se împacă singuri; de asemenea, fiecare cunoaște topografia comunității și e în stare a relata evenimentele mai importante prin care comunitatea a trecut. Insul aici se naște, aici trăiește și aici se săvîrșește, încît pe drept cuvînt a caracterizat Robert Redfield comunitatea mică drept „o structură din-leagăn-pînă-la-mormînt” („*a cradle-to-the-grave arrangement*”).

Oferind totul membrilor săi, comunitatea mică se oferă ea însăși ca un tot analizei științifice. Din punct de vedere epistemologic, o realitate atît de generoasă e un veritabil dar. Orice om de știință rivnește la șansa de a putea urmări la un loc toate firele cauzale ce se înnoadă într-un fenomen sau într-un moment evenimential. Experimentul de laborator pe modele artificiale are adesea și acest scop: de a crea în jurul fenomenului cercetat un cadru deterministic cit mai pur, mai complex, și mai complet. Uneori astfel de modele se găsesc chiar în natură, ele putînd fi studiate pe viu. Așa este, de pildă, biotopul pentru ecologi și tot așa se înfățișează și comunitatea mică pentru antropologi. Se poate spune despre comunitate că este un tip superior de biotop, unul uman: un *antropotop*.

Din aceste considerații, cineva în necunoștință de cauză s-ar putea simți încercat de impresia că antropologia nu-i decît o imensă colecție de lucrări monografice asupra unor triburi și sate risipite pe tot globul pămîntesc și studiate în răstimpul unui secol de profesionalism în domeniu. Ceea ce n-ar fi tocmai fals, dar nici pe deplin veridic. În fapt, antropologia nu și-a refuzat problemele de ordin particular, ci a căutat să le soluționeze prin integrarea și urmărirea lor în condițiile pure oferite de comunitatea simplă. Maniera aceasta ne-o amintește pe cea a unui fizician care își făurește contoare speciale pentru a urmări traiectoriile particulelor elementare ale materiei.

Pe de altă parte, antropologia nu și-a pierdut niciodată dimensiunea sa oicumenică de știință a omului (cu cultură cu tot) ca *specie*. A existat, ce-i drept, un moment de eclipsare a acestei dimensiuni — atunci cînd morfologismul a pus la îndoială dogma unei culturi universale care ar urma în toate părțile-i componente un canon de evoluție unic, inflexibil. Odată cu trecerea de la evoluționismul unilinel la morfologism, antropologia s-a transformat din studiul *culturii* în studiul *culturilor*. Pluralismul — deopotrivă morfologic cit și deterministic — a influențat în modul cel mai favorabil perspectiva holistică, intrucît e limpede că dacă fiecare cultură are propria sa identitate, propria sa istorie și propriile sale condiționări, singura cale de înțelegere a unei culturi se arată a fi învăluirea ei din toate părțile, simultan. Antropologia a izbutit, totuși, să evite căderea într-un particularism plurimonadic, salvarea venîndu-i de la *metoda comparativă*. Practic, o știință a speciei umane — intruchipată spațial ca antroposferă — e de neconceput fără metoda comparativă. În ramura sa culturală, această știință își trage seva din „comparațiile interculturale” („*cross-cultural comparison*”). A. R. Radcliffe-Brown, unul din promotorii structuralismului, a exprimat cit se poate de limpede acest fapt. Antropologia („socială”, o numea el, conform tradiției britanice) trebuie să îmbine studiul intensiv al societăților singulare (altfel zis: studiul monografic) cu compararea sistematică a mai multor societăți: cercetarea unei singure societăți oferă material empiric primar pentru un studiu comparativ, sau poate sugera niște ipoteze ce urmează apoi să fie testate prin apelul la alte societăți.

Ideile relevate pînă aci pot fi rezumate în cîteva cuvinte: în istoria antropologiei culturale ca știință, mai cu seamă două momente au scos în evidență ori au favorizat implicit abor-

darea holistică: 1. intrarea în desuetudine a termenului de „primitiv” și 2. biruința morfologismului asupra evoluționismului unilinel (morfologismul prefigurând de fapt structuralism-funcționalismul, iar acesta fiind adine însculcat în teoria generală a sistemelor).

*

Interesul antropologiei culturale pentru cercetarea holistică se întemeiază, așadar, pe propria sa istorie. Am evitat dinadins a vorbi de „drept” în loc de „interes”, fiindcă o știință e o fereastră a conștiinței către un lot al realității vizibil și de la ferestrele învecinate, iar închiderea și deschiderea acestora nu poate fi reglementată în chip juridic. Un principiu operează însă, tacit, și în această situație. El constă în a privi prin fereastra ta *drept înainte*. Tocmai o astfel de *proiecție perpendiculară pe obiect*, să zicem așa, întemeiază și justifică o știință în raport cu altele. Sociologia, de pildă, a cochetat și ea cu cercetarea holistică. Nu ne gândim doar la monografismul gustian, dar și la concepția — tot monografistă — a sociologului francez Frédéric Le Play. Numai că și în cazul lui Le Play și în acela al lui Gusti avem de-a face, cu tentative de re-orientare a sociologiei, care, în pofida ecoului favorabil, nu s-au generalizat. În schimb, aproape în fiecare manual de antropologie culturală caracterul holistic al disciplinei respective își află expresia subliniere. Înainte de a fi o situație de drept, aceasta este o situație de fapt. Dar și una de dreaptă privire. În rațiunea lor ultimă, sociologia e o disciplină a *relațiilor* umane în vreme ce antropologia e o disciplină a omului în ipostazele lui *discrete*: individ, familie, comunitate, popor, antroposferă. Atunci când a arborat steagul monografismului, sociologia s-a îndepărtat în fond de propria-i vocație: ea a lăsat în plan secund aspectele relaționale, care asigură continuul realității, și a adus în prim plan latura discretă a acesteia. Punctul de plecare într-o cercetare direcționată de Gusti îl constituia stabilirea unităților sociale: familia, stina, satul etc. S-a vorbit mult mai puțin în cadrul acestei școli sociologice de *relații sociale*, de *sistem social*, ori de *fapt social* (în sens durkheimian).

Firește, asupra acestor probleme și mai ales asupra statutului și relațiilor dintre cele două discipline se pot rosti și alte judecăți decit cele de mai sus. Un lucru e însă dincolo de indoială, repetăm, ca situație de fapt: pe când în sociologie holismul a fost o chestiune de inițiativă restrinsă, în antropologie el a fost o chestiune de *definiție* și de *program general acceptat*.

Că holismul e o constantă a gândirii și a cercetării antropologice stau mărturie numeroase lucrări de referință cu acest profil, realizat mai ales în perioada 1920—1940 de A. R. Radcliffe Brown (asupra populației Andaman), B. Malinowski (Trobriand), R. Redfield (Tepoztlan), R. Firth (Tikopia), spre a numi doar cțiva dintre autorii cei mai notorii, împreună cu grupurile umane investigate de ei. Pentru perioada ulterioară, ni se pare suficient să reproducem două opinii, distanțate în timp și convergente în conținut. În 1952, la un simpozion rămas ca un moment de sinteză pentru istoria de pină atunci a antropologiei, Robert Redfield prevedea cțeva direcții de dezvoltare a științei omului, între care și caracterizarea ca „întreguri” a variatelor moduri de viață proprii populațiilor umane, atit tribale cit și naționale¹. Mai aproape de zilele noastre, în 1981, într-un manual de antropologie culturală, citim că în pofida specializării tematice și zonale la care au ajuns antropologii, disciplina antropologiei și-a păstrat orientarea holistică prin forța de a reuni diversele specialități care descriu multiplele aspecte ale existenței social-umane².

*

Cu aceste ultime observații am atins deja problema *actualității* cercetării de tip holistic/monografic. În general, o problemă rămâne actuală atita timp cit motivația care a produs-o se menține activă. Ce se poate spune în această privință despre cercetarea monografică? Ea s-a ivit ca urmare a forței de relevanță proprie comunității mici în calitate de unitate elementară a vieții social-umane. Or, această calitate nu părăsește și nu poate păli, deținind o funcție definitorie pentru obiectul de care aparține. În plus, învățămintele teoretic-metodologice ale cercetării ei par substanțiale, de vreme ce perspectiva holistică s-a extins și la studiul altor antropotipuri. Astăzi există (în țara noastră și în toată lumea) monografii nu numai asupra unor mici comunități, dar și asupra unor comunități complexe — urbane, zonale etc. Monografia reprezintă, astfel, un tip de cercetare care s-a clasicizat. Actualitatea cercetării monografice stă deci în primul rind în *clasicitatea* sa și, ca tot ceea ce se clasicizează, ea nu se perimează niciodată. Fiecare generație își apropiază în felul său teoriile, metodele, operele și personalitățile clasice ale științei și culturii — dovadă, pentru problema aci discutată, un articol ca „Metoda monografică și tehnicile de lucru în sociologie. Tradiție și actualitate”³.

¹ A. L. Kroeber, ed., *Anthropology Today*, Chicago, 1953, p. 737—738.

² Carol R. Ember and Melvin Ember, *Cultural Anthropology*, New Jersey, 1981, p. 5—6.

³ Ion Ungureanu, în volumul colectiv *Dimitrie Gusti. Studii critice*, 1980, p. 126—152.

Din același motiv, al elasicității sub care s-a așezat cu timpul, monografismul nu s-a devalorizat nici în alte zone ale activității spirituale, unde el a fost așijderea practicat (din rațiuni specifice, se-nțelege). Ne gândim spre pildă la arheologie, dar și la critica literară. Și ce e mai semnificativ decât opinia unui critic din generația încă tină, care, după ce constata o suficientă asimilare la noi a metodelor criticii moderne (psihanaliză, tematism, textualism etc.), solicita fără echivoc o repunere pe rol a monografiei: „Monografismul — nu doar în planul biografiilor, dar și în sensul cuprinzător al termenului, al curentelor de idei, cu sau fără elanuri către filosofia culturii — a redevenit imperios necesar...”⁴. Admițind atunci, în spirit *gestaltist*, că o cultură ca sistem de idei trebuie să se comporte cit de cit unitar, ne întrebăm cum ar fi posibil ca o idee să se demodeze într-un compartiment al sistemului și să-și păstreze actualitatea în celelalte? ...

Și fiindcă în expunerea de față am ținut seama (în chip datornic) și de contextul românesc, să mai luăm seama că avem în cultura noastră *prea puține* monografii antropologice și sociologice — ample, serioase și științific lucrate — spre a ne îngădui să socotim calea aceasta de cercetare drept perimată. Din 1925 și pînă în 1948, prin conlucrarea a zeci și sute de oameni, Școala Gusti n-a dus la bun sfârșit decât două monografii: *Nerej* (1939, coordonator: H. H. Stahl) și *Clopotiva* (1940, coordonator: Ion Conea). Înaintăm această observație nu ca un reproș, ci ca un argument privind dificultatea unei asemenea întreprinderi. Ulterior, în cadrul Centrului de Cercetări Antropologice din București, s-au realizat, sub conducerea lui Șt. M. Milcu și Horia Dumitrescu, alte trei monografii, cu un pronunțat profil de antropologie fizică: *Clopotiva* (1958), *Bătrina* (1961), și, în regim comparativ, *Nucșoara și Cimpul lui Neag* (1966) — toate asupra unor sate din Țara Hațegului. Să recunoaștem, e mult prea puțin din perspectiva unui dezirabil eșantion de monografii care să fie reprezentativ pentru întreaga țară.

O bună monografie se instituie ca o „bancă de date”, exploatabilă în cel puțin trei direcții: una științifică (ilustrarea unei idei, susținerea unei generalizări etc.), alta politică (organizarea comunității monografiate) și o a treia istorică (ritmul schimbărilor sociale transformând rapid ansamblul consemnărilor prezente în verticabilă arhivă, de o însemnătate inestimabilă pentru viitorime — noua școală istorică franceză, de pildă, n-ar fi fost posibilă fără existența unor asemenea bănci de date).

*

La capătul acestei expuneri, o singură concluzie își așteaptă formularea, după ce sensul ei va fi devenit pe parcurs tot mai evident: nu știm dacă antropologia va fi monografică sau nu va fi, dar putem afirma cu convingere că relevanța cercetării monografice nu-i nicidecum epuizată.

iunie 1990

GHEORGHITĂ GEANĂ

⁴ Dan C. Mihăilescu, *Caritate și calitate*, text în cadrul temei „Paradigmele criticii literare”, în „Amfiteatru”, nr. 2/1987.